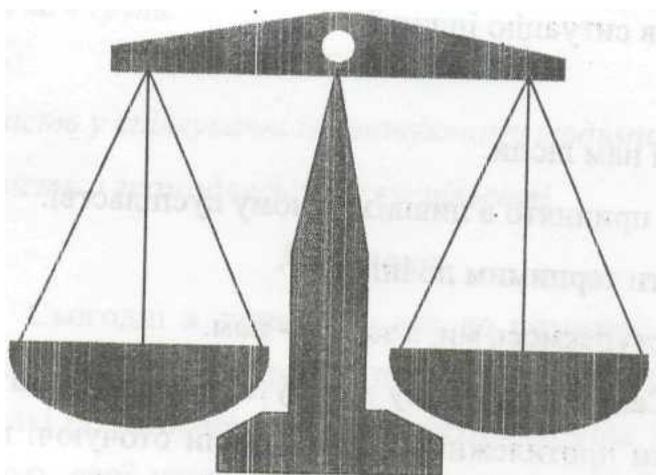

ТОЛЕРАНТНІСТЬ:

введення в проблему

**Я маю право на повагу та
терпимість з боку оточуючих**

**Оточуючі мають право на
повагу та терпимість з мого бо**

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
кафедра української та іноземних мов

МАТІЄНКО О.С.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ:
введення в проблему

ВІННИЦЯ 2006

Матієнко О.С. Толерантність: введення в проблему. –
Вінниця: ВДАУ, 2006. – 40 с.

Рецензенти:

к.пед.н., професор Тодосійчук В. Л.
д.пед.н., професор Сиротенко А. Й.

У посібнику пропонується теоретичний та практичний матеріал з проблеми толерантності, який стане в пригоді педагогам, кураторам, а також студентам, для оволодінням навиками відкритого спілкування, довіри, терпимості до чужих думок, поведінки, вірувань та політичних уподобань.

Розглянуто та рекомендовано до друку
на засіданні навчально-методичної комісії
Вінницького державного аграрного університету
(протокол № 2 від 30 жовтня 2006 року)

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

На сучасному етапі розвитку українського суспільства виховання на ідеях толерантності набуло особливої актуальності. Здійснюються наміри по-новому подивитись на світ, подолати перепони, які роз'єднують людей, утвердити між ними стосунки на засадах гуманізму та взаєморозуміння. Тому активізується процес пошуку ефективних механізмів виховання дітей та молоді у дусі толерантності, поваги до прав та свобод інших людей незалежно від їхньої національної, соціальної приналежності, поглядів, світосприйняття, способів мислення та поведінки.

Методичний посібник приурочено до *Міжнародного дня толерантності (16 листопада)* і має на меті: по-перше, – ввести проблему толерантності (інтолерантності) у контекст основних (базових) понять педагогіки; по-друге, – стисло висвітлити основні питання, які стосуються проблеми толерантності (інтолерантності) особистості, для того, щоб ви могли краще її зрозуміти в цілому; по-третє, – пропонує технології формування толерантності у студентів.

Щиро сподіваємося, що лише тоді, коли кожен з нас буде “озброєний” знаннями про толерантність та намагатиметься передати їх іншим людям, формуватиме толерантність у своїх вихованців, то світ довкола нас обов'язково зміниться. І, певна річ, на краще.

Рекомендується для використання викладачами та кураторами у виховній роботі зі студентами.

§ 1. ЩО ТАКЕ ТОЛЕРАНТНІСТЬ?

Пам'ятай, що ти лише людина

Слова епіграфа взято з тріумфального ритуалу римських полководців. Їх повторювали тріумфаторові спеціально призначені для цієї мети глашатаї.

Тоді вони звучали як застереження проти встановленої тиранії. Нині так можна сформулювати життєвий принцип будь-якої людини, незалежно від її соціального статусу, місця проживання, статі, нації та віку. Це застерігає нас від спроби використання насильства та дає зрозуміти, що ніхто не наділений абсолютною владою над іншою людиною, не має права поневолювати, вдиратися в її світ та силоміць його змінювати. Особистість не владна над думкою, діяльністю, життям собі подібних [13].

Останнім часом слово “толерантність” набуло значної популярності. Що воно означає? Хто така “толерантна людина”?

Стародавні філософи застерігали: “Трьох речей потрібно уникати (в житті): ненависті, заздощів та презирства”. З огляду на це висловлювання, визначимо смислове навантаження поняття “толерантність”.

Слово “толерантність” походить від латинського *tolerans*, яке має значення “зносити, витримувати, терпіти, виявляти стійкість, витривалість”. Майже у всіх країнах світу, попри їхні відмінності у політичних чи культурних традиціях, існує однаковий переклад і тлумачення поняття “толерантність”, яке є своєрідним синонімом “*терпимості*”:

tolerance – (англійське) готовність і здатність приймати будь-яку особистість або річ без протесту та втручання;

toleration – (американське) здатність до визнання або практичне визнання і повага до переконань та дій інших людей;

toleranz – (німецьке) терпимість до інших людей та поглядів;
tolerance – (французьке) повага до волі іншого, його поведінки, способу мислення, політичних і релігійних поглядів;

tolerancia – (іспанське) здатність визнавати ідеї або думки інших людей;

tasamul' – (арабське) прощення, м'якість, жалість, співчуття, терпимість до інших;

kuan rong – (китайське) дозволяти, приймати, виявляти чуйність по відношенню до інших;

терпимість – (українське) здатність терпіти щось від когось, бути стриманим, вміти рахуватись з думками інших.

Проте *терпимість* – це не одне і те ж саме, що *терпіння* та *терпеливість*. Ключовим змістом усіх цих слів є відсутність небажаної реакції у ситуації, коли вона імовірна або вимушена. Якщо *терпіння* визначає частіше всього почуття людини, яка відчуває біль, насильство або якісь інші форми негативного впливу, відсутність (негативної) реакції у конкретній ситуації, а *терпеливість* – це властивість індивіда, як правило, проявляти терпіння, що стає рисою його характеру, то *терпимість* містить у собі повагу до інших і відмову від домінування чи насильства, це властивість відкритості і вільної думки.

Толерантність – це складне й багатогранне утворення і є важливою якістю особистості, завдяки якій спілкування між людьми стає виваженим, що, в свою чергу, сприяє знаходженню істини навіть у конфліктній ситуації, це якість, яка виявляється у повазі до інтересів, почуттів, думок, звичаїв, вірувань, політичних уподобань та позицій інших людей. Толерантність є взаємоповагою через взаєморозуміння та основою цивілізованих стосунків [10].

Отже, **толерантність** визначається як:

- співпраця, дух партнерства;
- готовність приймати чужі думки;
- повага до людської гідності;
- прийняття іншого таким, як він є;
- здатність поставити себе на місце іншого;
- повага до права бути іншим; визнання рівності інших;
- визнання різноманітності;
- терпимість до чужих думок, вірувань і поведінки;
- відмова від домінування, завдання шкоди і насильства [1].

§ 2. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ

“Толерантність – це квітка в політичній культурі суспільства”.
Ігумен Веніамін Новік

Історично проблема толерантності бере початок у релігійній нетерпимості та виражає компроміс, на який були змушені піти католики та протестанти після того, як стало очевидним, що жодна зі сторін не зможе перемогти. Ще у XVIII ст. розуміння толерантності було досить новим. Сучасні уявлення про толерантність або, точніше, визнання її фактором, що змінює громадянський світ та захищає від несправедливості, були багато в чому підготовлені діяльністю філософів XVI -XVII ст., що повстали проти “терпіння нетерпимості” та жорстоких релігійних зіткнень. Дж. Локк у “Листах про толерантність” та Вольтер у “Трактаті про толерантність” стали одними із найпоплідніших захисників толерантності. У своїх працях вони закликали людство до релігійної терпимості, до миру між релігіями і різноманітними соціальними прошарками [6].

У наш час, завдяки зусиллям ЮНЕСКО, поняття “толерантність” стало міжнародним терміном. 16 листопада 1995р. на XXVII сесії Генеральної конференції країн-членів ЮНЕСКО у Парижі, було одностайно прийнято “Декларацію принципів толерантності”, та визначено 2000 - 2010 роки – Міжнародним десятиліттям культури миру та ненасильства в інтересах дітей планети. Відтоді ця дата відзначається як *Міжнародний день толерантності* [8].

У багатьох країнах світу цього дня проводять уроки миру, найважливішим завданням яких є формування у молодого покоління розуміння єдності та взаємозалежності сучасного світу.

Інтерес до толерантності в Україні зумовлений останнім часом не тільки відродженням національної свідомості, а й тим, що людина є продуктом тієї культури, в якій вона зростає, результатом прямого впливу способу життя, традицій, звичаїв, норм і цінностей того суспільства, до якого вона належить. І це потрібно обов’язково враховувати, спілкуючись, вступаючи в стосунки з людьми іншої культури, іншого мислення, іншої релігії тощо. Це є головним фактором внутрішньої стабільності та мирного розвитку суспільства.

§ 3. “КОРДОНИ” ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ІНТОЛЕРАНТНОСТІ

“Людам, які виявляють нетерпимість, не потрібно скаржитися, якщо по відношенню до них буде виявлено таку ж саму нетерпимість”.

*Джонатан Ролз
(американський учений-політолог)*

Тлумачення понять толерантності та інтолерантності значно складніше від твердження, що “толерантність – це завжди добре, а інтолерантність – це завжди погано”. З огляду на згадане, важливим є уміти визначити та зрозуміти межі, або краще сказати, „кордони” цих понять.

У світі є групи людей, які, з одного боку, відбивають розмаїття життя, але, з іншого боку, часто сприймаються більшістю як антисоціальні явища. Злочинці, наркомани – ці люди є “іншими” у нашому суспільстві. Чи повинна толерантність бути безмежною? Звичайно, що ні.

Зазначимо, що толерантність та інтолерантність – це поняття *неоднозначно позитивні*. Зокрема, може бути *проблемно-негативна* (тобто у людини є підстави для негативної реакції, але вона себе стримує) *толерантність*, якщо вона виявляється як:

- *безпринципність* (як приклад – діяльність і життя Матері Терези, яка істинну доброзичливість до людей поєднувала із смиренною покірністю, що не завжди є правильним);

- *пасивність* (невміння відстоювати свої погляди та переконання мирним шляхом);

- *цинізм* (толерантність до зла, яка виявляється у тих випадках, коли людина не бачить принципової різниці між добром та злом і готова виправдати зло висловлюванням на зразок “таке життя”).

- *толерантність підкорення* (будь-яка людина сприймає зауваження керівництва стриманіше, ніж зауваження рівних собі за положенням, а тим паче підлеглих);

- *толерантність корисливості* (коли вчитель терпить недисциплінованого учня, батько якого – відома особа у місті та який віддячить за подібне ставлення до його дитини);

- *толерантність наміру* (людина до певного часу терпить неприємну для неї поведінку іншої людини, від якої планує отримати якийсь зиск у майбутньому);

- *толерантність-поблажливість* (виявляти толерантність у тих чи інших ситуаціях стає для людини одним із способів самоствердження, людина вважає “нижче своєї гідності” взагалі виявляти інтолерантність).

Справжня (позитивна) толерантність виявляється не у пасивній, неприродній покірності думкам, поглядам та діяльності інших; не у покірному терпінні, а в активній моральній позиції та психологічній готовності до терпіння в ім’я взаєморозуміння між людьми.

На думку деяких науковців (С. Бондирєвої, Д. Колєсова та ін.), *інтолерантність* також може бути *позитивною*, але у чітко визначених випадках (ситуаціях) [4], коли вона виявляється як:

- *принциповість* (наприклад, принциповість до скоєних злочинів. Наявність у законодавстві різних країн Кримінального кодексу свідчить про інтолерантність суспільства до тих чи інших особливостей поведінки громадян, які порушили закон).

- *вимогливість* (з боку батьків до своїх дітей);

- *небайдужість* (до зовнішнього вигляду та манери поведінки керівника до підлеглих).

Тобто, прояв інтолерантності у зазначених випадках є виправданим.

Зазначимо, що розподіл людей на толерантних або інтолерантних досить умовний. Крайні позиції зустрічаються рідко. Проте схильність поводитися толерантно або інтолерантно може стати стійкою особистою рисою характеру людини.

Отже, толерантність – явище багатогранне і діалектичне. Її не повинно бути ні занадто мало, ні занадто багато. Тут мусить бути міра, причому *толерантність з позиції сили виглядає більш привабливою, ніж толерантність з позиції слабкості*, коли окремі люди просто терплять те, протистояти чому у них немає сили. Така толерантність не є справжньою.

§ 4. ЩО ВПЛИВАЄ НА ФОРМУВАННЯ НАШОЇ ДУМКИ ПРО ІНШУ ЛЮДИНУ

*“Не думай, що інші
думають так само, як ти”.*
Горацій

Толерантність людини (або людей) є найважливішою умовою миру і злагоди в сім'ї, колективі, суспільстві. Адже соціальні взаємовідносини постійно змінюються, продовжуючи то гармонію, то однобічну перевагу, а інколи і зіткнення безпосередніх інтересів. Чи замислювались ви над тим, що інколи ми можемо мати зовсім різні точки зору або погляди, втім жодна з них не може бути єдино правильною? Завдяки чому ж саме виникає нетерпимість, інтолерантність по відношенню до інших людей?

Толерантність або інтолерантність як властивість людини пов'язані, зазвичай, з двома чинниками: здатністю до сприйняття й стримання гніву і здатністю справедливо оцінювати значимість тієї чи іншої ситуації. Тому люди з гнучким мисленням зазвичай більш толерантні. Вони здатні пристати на точку зору опонента, прийняти систему його доказів. На цьому ж базується і більш висока толерантність людей з добре розвинутим почуттям гумору.

Хибне оцінювання ситуації чи об'єкта може статися через упередженість до них, сформовану іншою людиною або самим собою.

Упередження – це думки, найчастіше негативні, про явища, людину або групу людей, що формуються без всебічного знайомства з нею. Це емоційне ставлення, яке зазвичай пов'язане з існуючими стереотипами або формується на їх основі [7].

Існує багато сфер життя, відповідно до яких може складатись велика кількість упереджень. Наприклад, на формування думки про якусь етнічну меншину (тобто спільноту людей, споріднених історичним походженням, мовою спілкування, територією проживання, культурою, які відрізняються від більшості населення держави) можуть впливати засоби масової інформації, ставлення найближчого оточення і власний життєвий досвід особистості.

У зв'язку з цим упередження поділяються на:

- етнічні, пов'язані з належністю людини до певної етнічної групи і, відповідно, до її звичаїв, культури, одягу, мови, їжі тощо;
- національні, які можуть виникати, коли хтось упереджено ставиться до осіб, що належать до іншого народу;
- расові, коли ставлення до іншого залежить від кольору шкіри або інших характерних ознак раси;
- релігійні, зумовлені релігійними переконаннями;
- статеві, якщо ставлення людини до інших залежить від їхньої статі;
- вікові, коли ставлення до інших зумовлене їхніми віковими особливостями;
- пов'язані із зовнішністю або фізичними вадами (виникають у тих випадках, коли хтось формує своє ставлення до інших залежно від того, який вигляд і які фізичні або інші проблеми вони мають).

Іще одним важливим чинником, який заважає процесу оцінювання, є стереотипи – стійкий і спрощений образ чи уявлення про явище, подію, людину або групу людей; переконання, які впливають на нашу поведінку. Часто це впевненість у тому, що всім членам цієї групи притаманні схожі якості. У своїй крайній формі стереотипи ґрунтуються на переконанні, що всі члени певної групи однакові й нічим не відрізняються один від одного [7].

Поділяють стереотипи на:

- позитивні, ознакою яких є те, що всі позитивні риси одного чи кількох представників групи, національності, держави у перебільшеному вигляді переносяться на всю групу, національність чи державу;
- негативні, коли всі негативні риси одного чи кількох представників групи, нації, держави переносяться на всю групу, націю чи державу;
- нейтральні – такий тип стереотипів ґрунтується на нейтральному враженні про різні категорії людей.

Чимало стереотипів не завжди є хибними і містять достовірну інформацію. Але інколи люди схильні вважати, що зерна істини, вміщені у стереотипах, і є істиною. Тоді судження, оцінки перебувають під впливом того, що люди, наприклад, вважають спосіб життя, культуру свого народу єдино правильними,

найкращими, свої цінності – універсальними. Інші культури видаються екзотичними, не викликають поваги, не сприймаються як рівноцінні.

З огляду на це, дуже важливо навчитися критично аналізувати свої та чужі переконання і водночас бути терпимими, толерантними до переконань інших. Інакше вони (переконання) можуть стати коротким шляхом до виникнення конфліктних ситуацій як в особистому житті, так і на рівні держави.

Збагачуючись духовними цінностями, кожна людина буде виховуватись не просто як носій певної суми знань, але, перш за все, як толерантний громадянин з притаманними ідейними установками та інтересами, високою культурою праці та поведінки.

Тому, наше з вами одне з головних актуальних завдань, шановні колеги, – виховання підростаючого покоління у дусі толерантності. А для цього нам досить необхідні:

- *по-перше*, інформація про сутність виховання толерантності, її зміст та прояви;

- *по-друге*, відомості про можливі засоби-технології такого виховання, призначені для вибору та творчого використання у тих чи інших конкретних умовах;

- *по-третє* (тут особлива та важлива проблема), толерантність необхідна і самому педагогові – в усій цілісності особистісного і професійного.

§ 5. ТОЛЕРАНТНІСТЬ ПОЧИНАЄТЬСЯ З ПЕДАГОГА

“Вчителі володіють такою владою, про яку прем’єр-міністр може лише мріяти”.
Уїнстон Черчилль

Давно відомо, що особистість формується особистістю, духовність – духовністю, а толерантність – толерантністю.

У наш час толерантність є однією із важливих складових професійності учителя. Так, наприклад, у багатьох зарубіжних країнах, при влаштуванні на роботу, викладачів просять пройти

тренінг на толерантність, після чого майбутній працівник підписує зобов'язання працювати з урахуванням умов полікультурності та виконанням норм толерантного спілкування зі своїми студентами [17].

З'явилися навіть Кодекси толерантності. Як приклад, можемо навести Кодекс етики міжкультурного спілкування, запропонований К. Сітараном та Р. Колделлом.

1. Усвідомлюй, що ти не встановлюєш світових стандартів.
2. Стався до культури аудиторії з тією ж повагою, з якою б ставився до своєї власної.
3. Не суди про цінності, упередження та звичаї інших культур з точки зору своєї власної.
4. Завжди пам'ятай про необхідність розуміння культурної основи чужих цінностей.
5. Ніколи не розраховуй на перевагу твоєї релігії над іншою.
6. Поважай традиції, які пов'язані з одягом, та які прийняті в інших культурах.
7. Не рахуйся з кольором шкіри як “природною” основою взаємовідносин із тією або іншою людиною.
8. Пам'ятай, що кожна культура, якою б малою вона не була, має що запропонувати світові, але немає такої культури, яка б мала монополію на всі аспекти.
9. Завжди пам'ятай, що жодні наукові дані не підтверджують переваги однієї етнічної групи над іншою [18].

Толерантність кожного викладача починається, на нашу думку, з професіоналізму, педагогічної майстерності, певної навчально-методичної свободи. Не так суттєво, за якою методикою працює педагог, яку структуру занять він обирає, головне – вплив на свідомість, духовно-етичну-культурні та фахові здобутки студента як кінцевий результат навчально-виховного процесу.

Тому, формування толерантності пов'язане з безперервним самовдосконаленням педагога, умінням бути проникливим, накопиченням ним професійної та комунікативної майстерності, розвитком власних внутрішніх та людських якостей.

Формуючи в собі здібності толерантності, педагог повинен ураховувати такий важливий фактор, як *комунікація*. Саме

комунікативна невідповідність та некомпетентність є причиною того, що педагог не може викладати, працювати зі студентами та колективом; встановлювати оптимальні міжособистісні контакти, засновані на толерантності, в структуру якої входять знання правил поведінки в комунікативних ситуаціях, уміння встановлювати контакти, культурно та коректно відстоювати свою точку зору у суперечках, уміння розуміти особистісні властивості та емоційний стан співрозмовника, управляти власним емоційним станом.

Виховання толерантної особистості нового часу підвладне лише педагогові з *високим інноваційним потенціалом* (сукупність соціокультурних та творчих характеристик особистості, яка виражає готовність удосконалювати педагогічну діяльність). В інноваційний потенціал педагога також включається бажання та можливість розвивати свої інтереси та уявлення, шукати власні нетрадиційні розв'язки проблем, які виникають, сприймати і творчо втілювати в уже існуючі нестандартні підходи в навчанні.

Реалізація на практиці інноваційного потенціалу окремого педагога виявляється особливо результативним за наявності *педагогічного колективу однодумців*, здатних до реалізації у галузі навчання інноваційних ідей, проектів та технологій.

Такої ж думки дотримується Д. Нольте, зазначаючи: “Якщо ваша робота спрямована на виховання толерантності, то ви, перш за все, повинні створити педагогічний клімат, у якому не було б хаосу та пригнічення. Толерантність не може процвітати в подібних ситуаціях” [16].

Створенню такого педагогічного клімату, який забезпечує розвиток важливих особистісних якостей, а саме толерантності, присвячені розроблені так звані правила “*Діти навчаються, як їм жити*”. Цей своєрідний “Кодекс” виховання передбачає дотримання наступних *педагогічних заповідей*:

▼ Якщо діти живуть в оточенні постійної *критики*, вони навчаються *засуджувати*.

▼ Якщо діти живуть в умовах *ворожості*, вони навчаються *насиллю*.

▼ Якщо діти живуть в умовах *толерантності*, вони навчаються *терпимості*.

- ✓ Якщо дітей *підтримують*, вони навчаються *впевненості в собі*.
- ✓ Якщо діти живуть в умовах *справедливості*, вони навчаються *бути справедливими*.
- ✓ Якщо діти живуть у *безпеці*, вони навчаються *довірі*.
- ✓ Якщо до дітей ставляться *схвально*, вони навчаються *самоповазі*.
- ✓ Якщо діти живуть *визнаними*, вони навчаються *дружелюбності*.

Вони навчаються знаходити любов на Землі [16].

Пам'ятайте, що вчитель навчає завжди: під час заняття, на перерві, у вільний час. Тільки вихована людини може виховувати інших. І тому, *вже сам вияв педагогом толерантності – є вагомим фактором, який виховує толерантність у вихованців.*

§ 6. ВИХОВУЄМО ТОЛЕРАНТНІСТЬ!

“Недостатньо, щоб виховання не завдавало нам шкоди, – треба щоб воно змінювало нас на краще”.
М. Монтель (французький історик XVI ст.)

Виховання, як будь-яке інше спілкування, – це процес взаємообміну інформацією. Коли ми говоримо про виховання, то насамперед маємо на увазі навчання дітей вмінню жити разом, брати знання інших народів, їхню історію, культуру, традиції, ментальність і на цьому ґрунті формувати новий світогляд, який би спонукав до колективного аналізу ризиків і небезпек, можливих у майбутньому, а також до спільних зусиль, спрямованих на розумне й мирне врегулювання неминучих конфліктів [15].

З педагогічної точки зору **виховання толерантності** – це цілеспрямована організація позитивного досвіду толерантності, тобто цілеспрямоване створення умов, що вимагають взаємодії з іншими людьми, незалежно від нашого ставлення до них.

Метою виховання толерантності є виховання у підростаючого покоління потреби і готовності до конструктивної взаємодії з людьми та групами людей незалежно від їхньої

національної, соціальної приналежності, способу мислення та поведінки, світосприйняття та поглядів.

Виховання якості толерантності залежить від індивідуальних особливостей вихованця: моральних настанов, які вже склалися, розвитку інтелектуальної та емоційно-вольової сфери, рівня розвитку психічних процесів, особистого досвіду, взаємовідносин, присутності та розвитку природних та духовних здібностей та інших. Формуючи толерантність, слід враховувати розбіжності у рисах особистості та соціальній поведінці. До таких розбіжностей відносяться: форми прояву агресивності (хлопчики фізично агресивніші за дівчат, які проявляють агресію в іншій формі, намагаючись зіпсувати стосунки інших дітей з однолітками), ступінь емоційної чуттєвості, схильність до впливу іншими дітьми та переконання себе іншими (дівчата до цього більш схильні).

При цьому слід пам'ятати про *віковий розвиток* моральних якостей та враховувати його при вихованні толерантності:

- у *дошкільний період* – закладати толерантність як одну з основ особистості дитини, пояснювати значення позитивного спілкування, співробітництва, толерантних міжособистісних відносин;

- у *молодшому шкільному віці* – продовження розвитку морального світогляду, трансформування толерантності в один з моральних законів особистості;

- у *підлітковому періоді* проявляються негативізм та критицизм по відношенню до оточуючих, конфліктність, заперечення виховного впливу та моралі, тому слід допомогти підлітку зрозуміти та прийняти свій внутрішній світ, розвинути толерантність як засіб запобігання протиставленню соціальному світу;

- у *юнацький період* духовність та мораль сформовані, людина намагається робити добро, тому виникає потреба толерантної взаємодії з соціумом. Толерантність входить у свідомість як доброзичливість, як уміння у своїй повсякденній поведінці не виходити за певні рамки, як лояльність та інтерес до існуючих розбіжностей, як здатність судити неупереджено, а по суті, і, більше того, бачити та усвідомлювати свою глибинну схожість (подібність) із іншими людьми, без яких жоден індивід існувати не зможе.

Виховання в дусі толерантності не обмежується лише засвоєнням цього поняття. Що ж повинен зробити педагог, що б виховати толерантну особистість? У навчальній та виховній роботі педагогові необхідно розвивати у студентів критичність мислення, стимулювати в них інтерес до пошуку істини або вирішення проблеми; розвинути усвідомлення того, що сутність багатьох конфліктів має суб'єктивний характер. Останні найчастіше виникають не через несумісні цілі чи інтереси, а з почуття ворожості до іншого через нерозуміння свого партнера. Доцільно продемонструвати студентам способи вирішення конфліктних ситуацій за наявності протилежних інтересів, показати можливості співробітництва при вирішенні проблем на основі довіри і взаєморозуміння, що дозволяє правильно обговорити свої почуття. Для цього необхідно добирати ситуації, які відповідають життєвому досвіду студентів та викликають зацікавленість. А це, в свою чергу, передбачає формування таких знань та умінь: знання природи стереотипів, особливості процесу виникнення та ролі у формуванні упереджень, расизму, дискримінації, конфліктів; умінь аналізувати власні стереотипи та протистояти їм; умінь визначати стереотипи, які призводять до некоректних узагальнень; виявляти упереджені думки і ставлення; умінь ретельно продумувати та аргументувати свої думки та висловлювання, відділяти головне від несуттєвого в тексті або в мовленні та вміти акцентувати на першому; виявляти емоційно забарвлені слова, які можуть спричинити конфлікт; умінь сприймати іншу думку без антипатії до людини, вирізняти факт від припущення і особистої думки; вмінь піддавати сумніву логічну непослідовність мови; вмінь визначати сутність проблеми міжособистісного спілкування і альтернативні шляхи її творчого вирішення [5].

Необхідно не лише навчити студента толерантній поведінці та виробити в нього загальну настанову на прийняття іншого, а сформувавати таку якість особистості, як **активна толерантність** – здатність активно захищати права людини але мирним шляхом, висловлювати протест проти будь-яких форм дискримінації; постійна готовність до конструктивного діалогу, компромісу, ввічливості, співробітництва.

§ 7. МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

“...всяка метода виховання, не перейшовши в переконання вихователя, залишається мертвою буквою, що немає ніякої сили в дійсності”.

К. Д. Ушинський

Виховання в душі миру та толерантності повинно торкнутися усіх ланок освітянської системи – від дитячого садка до вищого навчального закладу. А для досягнення цієї мети рекомендується використовувати три шляхи:

- 1) у процесі вивчення усіх навчальних предметів;
- 2) у здійсненні міждисциплінарних зв'язків;
- 3) в організації спеціальних курсів.

З огляду на це, виховання толерантності у вищих навчальних закладах України може здійснюватись засобами цілеспрямованого впливу на організацію навчально-виховного процесу за наступними напрямками:

У процесі вивчення усіх предметів:

- шляхом розробки тематичних блок-модулів у курсах суспільно-гуманітарних дисциплін, а саме: історія України, всесвітня історія, основи права. Також упровадження окремих елементів виховання толерантності може бути на заняттях з іноземної мови.

Інтеграція культури миру в усі навчальні предмети вимагає створення нових навчальних програм, підручників та посібників, пронизаних ідеями культури миру та ненасильства, співробітництва та партнерства.

У вигляді спеціальних курсів:

- окремі можливості розвитку толерантних якостей особистості, як повага до іншого, формування комунікативних навичок та умінь вирішувати конфлікти можуть дати курси “Основи психології”, “Психологія спілкування”, соціально-психологічні тренінги та інше.

У виховній роботі:

- для цього можуть бути використані різноманітні форми і методи роботи, зокрема:

1) бесіди на теми: “Планета – наш спільний дім”, “Що значить для мене мир”, “Для чого живе людина”, “Толерантність – що це?”, “Гуманізм – найважливіша умова мирного співіснування”, “Порушення прав людини й народу – шлях до війни”, “Моя рідна Україна”, “Твої права та обов’язки” та багато інших; вивчення Декларації про права дитини, Конвенції про права дитини в законах України та Декларації принципів толерантності;

2) огляд періодичної преси: “Що, Де, Коли?”, “За текстами газет”, “Цікаві хвилинки”, “Пульс планети”, огляд телепередач “Кругозір”;

3) виховання відповідального ставлення до природи;

4) виховання правосвідомості: вивчення Конституції України, зустрічі з депутатами, працівниками правоохоронних органів, дискусії на теми: “Чи варто завжди дотримуватись букви закону”, “Що означає бути патріотом”, “Свобода чи всюдозволеність?”, “Чи залежить від мене мир у світі”; теоретичні конференції на теми: “Сутність громадянського суспільства”; захист рефератів на теми: “Найважливіші функції української держави”, “Проблеми та спрямованість нашої економіки”, “Свобода та особиста недоторканість громадян”; диспути на теми: “Що означає бути людиною?”, “Люди і нелюди”, “Війна і право на життя”; “Злочини проти людства, миру та людяності”, “Дискримінація та її прояви”, “Міжнародні механізми захисту людини”;

5) виховання засобами праці: продуктивна соціально ціннісна діяльність, благодійництво;

6) методом анкетування, тестування, філософські бесіди, аналізу соціальних ситуацій із морально-етичним характером (див. додаток 1), методом відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, правовий рингів, ділових ігор: прес-конференція, зустріч на найважливішому рівні, міжнародний суд, “ООН у третьому тисячолітті”, “Один світ – один народ” та ін. [2].

Як бачимо, форм і методів чимало. Втім, річ не в них. Методи і форми – це не самоціль. Вони мають сенс лише тоді, коли вся виховна робота педагогічно доцільно організована, проводиться з урахуванням місцевих умов і можливостей, зорієнтована особистісно, захоплює студентів, допомагає їм проявляти творчість, ініціативу.

§ 8. ЯК ВИСНОВОК

*“Окультурення
ніколи не буває запізнілим”.*
М. Мамардашвілі

Там, де мова йде про людську свідомість, ціннісні орієнтації, мораль і поведінку, беззаперечно, у числі вирішальних факторів виступає освіта. Проте, наші педагогічні спостереження переконують: навчальний процес вищих навчальних закладів здебільшого скерований на те, щоб студент здобув ту чи іншу суму знань і міг її переказати на занятті чи під час іспиту, але зовсім не звертається увага на його виховні можливості, зокрема на формування толерантності як моральної якості особистості.

Єдиний спосіб змінити це – підвищувати культурний і освітній рівень за допомогою, звичайно ж, виховної роботи. Мета її – підготовка всебічно розвиненої та вихованої особистості, фахово спроможної до роботи, загалом до життя за сучасних ринкових умов. І тут помітну роль відіграють усі без винятку *викладачі* та, зокрема, *куратори*, котрі чи не найближче до студента. Народна мудрість каже, що справжній вчитель – не той, хто намагається повчати нас, а той, у кого ми вчимося.

Впровадження толерантності в систему навчання та виховання дасть змогу розкрити величезні можливості, закладені у кожній людині.

§ 9. ЦІКАВІ ДУМКИ ВИДАТНИХ ЛЮДЕЙ ПРО ТОЛЕРАНТНІСТЬ

 Хоч я не поділяю вашої думки, але я ладен померти за те, щоб ви мали можливість її висловити.

*Вольтер
(французький просвітитель XVI ст.)*

 Толерантність передбачає компроміс, але не безпринципність.

*А.-М.Тьєс
(французький науковець)*

 Терпимість – це складна доброчесність, для деяких людей навіть героїзм, тому що наш перший порив і навіть подальший є ненавистю до кожного, хто не так мислить, як ми.

*Ж. Лемерт
(французький критик кінця XIX ст.)*

 Терпимість – це мистецтво жити в світі несхожих на тебе людей та ідей.

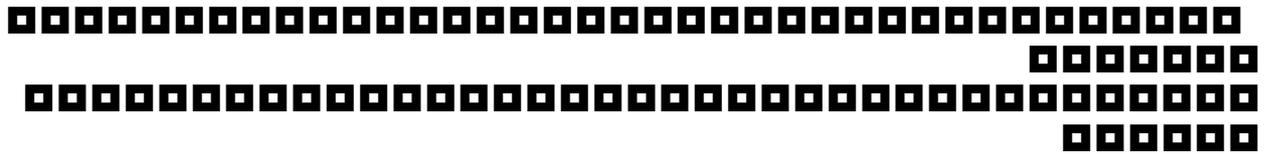
*А.Г. Асмолов
(російський науковець)*

 Толерантність – це те, що уможлиблює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

Декларація принципів толерантності.

 Щоб навчитись терпіння треба практикуватись стільки ж, як при грі на скрипці.

*Дж. Рьоскін
(англійський письменник, теоретик мистецтва XX ст.)*

 Терпіння – це скарб на все життя.

Японське прислів'я

 Будьте терпимими до чужих думок, тому що ще не відомо, хто помиляється.

Л. Карпенко

 Кожна людина може помилятися, але нікому, крім дурня, невластиве прагнення вперто захищати помилку.

Дейл Карнегі.

 Гідність людини полягає в тому, щоб любити тих, хто її ображає.

 Найкращий спосіб помсти – не відповідати злом на зло.

*Марк Аврелій
(Римський імператор)*

 Якщо ти байдужий до страждань інших, ти не заслуговуєш звання людини.

*Сааді
(перський поет)*

 Байдужість – це параліч душі, передчасна смерть.

*А. Чехов
(російський письменник)*

 Підняти слабкого – цього ще замало, треба ще потім його і підтримати.

*В. Шекспір
(англійський поет і драматург)*

 Вміння миритися з недосконалістю інших є ознакою справжньої гідності.

*Гюго Вінклер
(німецький сходознавець)*

 Зло не можливо знищити злом, а лише відсутністю зла.

Будда

 Успіх у відносинах з іншими залежить від намірів з'ясувати для себе точку зору іншої людини.

*Т. Гуд
(англійський поет XIX ст.)*

 Щаслива людина та, яка дарує щастя найбільшій кількості людей.

*Дені Дідро
(французький філософ-просвітитель, 1713 - 1784)*

 Ображаючи іншого, ти не турбуєшся про самого себе.

*Леонардо да Вінчі
(італійський живописець, скульптор, архітектор 1452 - 1519)*

 Будьте добрими, бо доброта – це мова, якою німі можуть говорити, а глухі чути.

 **Перед великим розумом я схиляю голову,
Перед великим серцем я стаю на коліна.**

*Гете
(німецький поет)*

 Треба розуміти один одного, поважати і любити, це повинно бути правилом життя.

Януш Корчак

ДОДАТКИ

Пропонуємо Вам разом зі студентами виконати декілька тестів, анкет та розв'язати ситуації – як засіб перевірки на толерантність.

Додаток 1.1.

Анкета “Чи толерантні Ви?”

Дайте відповіді “так” чи “ні” на такі запитання:

1. Чи можете Ви терпляче пояснити щось, не зовсім зрозуміючій людині, аж доки вона не зрозуміє?
2. Чи вмієте Ви протистояти невпевненості в собі та сумнівам, які підстерігають Вас на цьому шляху?
3. Чи можете терпляче зносити труднощі?
4. Чи вмієте Ви залишатись спокійним (спокійною) у складних ситуаціях?
5. Чи можете завжди спокійно відреагувати на критику на Вашу адресу?
6. Чи може уврвати Ваше терпіння тривале очікування чого-небудь?
7. Чи завжди Ви готові вислухати іншу людину?

8. Чи готові Ви прийти на допомогу незнайомій людині, якщо маєте таку можливість?

Підрахуйте! Якщо у ваших відповідях більше чотирьох “ні”, то Вам варто попрацювати над формуванням толерантного ставлення до інших людей та загартуванням волі.

Додаток 1.2.

Анкета “Що я знаю про толерантність?”

1. Чи знайоме Вам слово “толерантність”?

✓

2. - (якщо відповідь була “так”) Що Ви розумієте під цим поняттям?

✓

- (якщо відповідь була “ні”) На Вашу думку, чого саме це слово могло б стосуватись?

✓

3. Напроти цифри, під якою подано певну рису особистості, знаком “+” у колонці позначте ті риси, які, на Вашу думку, найбільше Вам притаманні; знаком “-” – ті, яких Вам не вистачає.

- 1) прийняття інших такими, як вони є;
- 2) поблажливість;
- 3) терпіння;
- 4) почуття гумору;
- 5) чуйність;
- 6) довіра;
- 7) альтруїзм (безкорислива допомога іншим);
- 8) терпимість до розбіжностей;
- 9) уміння володіти собою;
- 10) доброзичливість;
- 11) гуманізм (добре і шанобливе ставлення до людей)
- 12) уміння вислухати людину;
- 13) допитливість;

е) із заходів, які присвячені проблемам виживання та проводяться університетом;

є) з розмов із випадковими співрозмовниками.

3. Чи думаєте Ви про загрозу загибелі людства? (1 відповідь)

а) ні;

б) зрідка;

в) часто.

4. Якими, на Вашу думку, можуть бути причини загибелі людства? (відкрите запитання)

а) ...;

б) ...;

в) ...;

5. Чи вважаєте Ви, що за нинішньої міжнародної ситуації можлива остаточна ліквідація ядерного озброєння? (1 відповідь)

а) ні;

б) сумніваюсь;

в) не замислююся над цим;

г) так.

6. Чи вважаєте Ви, що скорочення воєнних витрат і вирішення екологічних наслідків гонки озброєнь сприятиме виживанню людства? (1 відповідь)

а) ні;

б) не маю певної думки;

в) не замислююсь над цим;

г) так.

7. Чи вважаєте Ви, що своєю участю в русі за виживання людства Ви можете відвернути світову катастрофу? (1 відповідь)

а) ні, не можу;

б) так, можу.

8. Яку участь Ви берете в русі за виживання людства? (3 відповіді)

а) ніякої;

б) підписувалися під зверненням на захист довкілля та про знищення ядерного озброєння;

- в) збирала підписи під зверненнями або закликала до знищення ядерного озброєння, на захист довкілля;
- г) брали участь у зборах і мітингах на захист довкілля;
- д) виступала по радіо і телебаченні з питань виживання людства;
- е) написали статті або звернення з питань милосердя, екології та ін. у газетах і журналах.

Анкета “Особистісна інтолерантність”

Дайте, будь-ласка, відповіді на запитання, що подані нижче, якомога повно.

(Інтолерантність – нетерпимість, агресивність, байдужість; неповага до переконань, думок, вірувань і поведінки інших людей тощо.)

1. Напишіть, у яких випадках Ви проводите інтолерантно:

---

2. Назвіть людей, до яких Ви інколи виявляєте інтолерантність:

---

3. Опишіть ситуацію, у якій Ви повелись інтолерантно. Якими виявились наслідки для об’єктів Вашої інтолерантності?

---

4. Які права тих, хто відчув на собі Вашу інтолерантність, були порушені?

---

5. Чим були мотивовані такі Ваші дії?

---

6. Як на вас вплинула ситуація? Що Ви відчували в той момент?
Як почуваетесь тепер?

---

7. Чи могло щось зупинити Ваші дії? Чи хотіли б Ви цього? Чому
(або чому ні?).

Додаток 2.1.

ТЕСТ

“Чи виявляєте Ви толерантність?”

Виберіть ту відповідь, яку Ви вважаєте правильною, та порахуйте, скільки відповідей “Б” отримали.

1. Для того, щоб не було війни...

- а) неможливо нічого зробити, тому що війни будуть завжди!
- б) потрібно розуміти, чому вони відбуваються.

2. Хтось Вас зрадив..

- а) Ви помститесь йому;
- б) Ви намагаєтесь порозумітися з ним.

3. Ви не згодні з кимось...

- а) Ви не даєте йому говорити;
- б) Ви все ж таки слухаєте його.

4. На Ваших очах на когось нападають...

- а) Ви робите вигляд, що нічого не трапилось;
- б) Ви намагаєтесь захистити його.

5. Ви незадоволені собою...

- а) Ви усе звалюєте на інших;
- б) Ви говорите, що людей без недоліків немає.

6. Ви протистоїте насильству...

- а) насильством
- б) Ви приєднуєтесь до інших людей для того, щоб сказати „ні”

7. Ви почули про людей, які виявили толерантність...

- а) це Вас не цікавить;
- б) Ви хочете дізнатися про них більше.

Підведення підсумків:

☞ Якщо у Вас майже самі “Б”: Чудово! Ви виявляєте велику толерантність. Ви є справжнім громадянином світу, відповідальним і солідарним, активним провідником миру. Поясніть своїм друзям, близьким, колегам як Вам це вдається.

☞ Якщо у Вас від 3 до 5 “Б”: Так! Ви не дуже толерантні. Ви намагаєтесь нав’язати свої ідеї, але проявляєте цікавість і у Вас гарна уява. Використовуйте ці свої якості для боротьби з інтолерантністю.

☞ Якщо у Вас менше ніж 3 “Б”: Овва! Ви зовсім нетолерантні. Але якби Ви були налаштовані більш оптимістично і Вам подобалося дискутувати, Ви б стали більш щасливими! Спробуйте докласти більше зусиль.

Додаток 2.2.

Тест (К.Томаса)

Інструкція. *Перед Вами ряд тверджень, які допоможуть визначити деякі особливості Вашої поведінки. Тут не може бути відповідей “правильних” чи “неправильних”. Однакових людей немає, і кожен може висловити власну думку.*

У наявності є два варіанта відповідей (А і В), з них Ви повинні вибрати один, який в більшій мірі відповідає Вашим поглядам, Вашій думці про себе. У бланку для відповідей поставте чітку позначку (хрестик) відповідно до номера запитання та одного з варіантів відповідей. Відповідати потрібно якомога швидше.

1. А) Інколи я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.

В) Замість того, щоб обговорити, в чому ми не згодні, я намагаюсь звернути увагу на те, з чим ми обидва погоджуємося.

2. А) Я намагаюсь знайти компромісне рішення.

В) Я намагаюсь владнати справу, враховуючи інтереси іншого та власні.

3. А) Зазвичай я наполегливо намагаюсь добитись свого.

В) Я намагаюсь заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші стосунки.

4. А) Я намагаюсь знайти компромісне рішення.

В) Інколи я поступаюсь власними інтересами заради інтересів іншої людини.

5. А) Улагоджуючи спірні ситуації, я весь час намагаюсь знайти підтримку в іншого.

В) Я намагаюсь зробити все, щоб уникнути зайвого напруження.

6. А) Я намагаюсь уникнути неприємностей для себе.

В) Я намагаюсь домогтися свого.

7. А) Я намагаюсь відкласти вирішення спірного питання для того, щоб з часом вирішити його остаточно.

В) Я вважаю можливим у чомусь поступитись, щоб досягти більшого.

8. А) Зазвичай я намагаюсь наполегливо домогтися свого.

В) Я спочатку намагаюсь виразно визначити, які інтереси порушено та навколо чого виникла проблема.

9. А) Думаю, що не завжди варто хвилюватись у зв'язку з виникненням протиріч.

В) Я зроблю все, щоб домогтися свого.

10. А) Я рішуче намагаюсь домогтися свого.

В) Я намагаюсь знайти вирішення проблеми, яке влаштувало б обох.

11. А) Спочатку я намагаюсь чітко визначити, в чому полягають усі порушені питання.

В) Я намагаюсь заспокоїти іншого і, головне, зберегти наші стосунки.

12. А) Переважно я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.

В) Я даю можливість іншому в дечому залишатися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.

13. А) Я пропоную середню позицію.

В) Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.

14. А) Я повідомляю іншому свою точку зору і цікавлюсь його поглядами.

В) Я намагаюся продемонструвати іншому логіку та переваги моїх поглядів.

15. А) Я намагаюсь заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші стосунки.

В) Я намагаюсь зробити так, щоб уникнути напруження.

16. А) Я намагаюсь не зачепити почуття іншого.

В) Я намагаюсь переконати іншого в перевагах моєї позиції.

17. А) Зазвичай я наполегливо намагаюсь домогтися свого.

В) Я намагаюсь зробити так, щоб уникнути напруження.

18. А) Якщо це зробить когось щасливим, я дам йому можливість відстояти свою думку.

В) Я даю можливість іншому в дечому залишатися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.

19. А) Спочатку я намагаюсь чітко визначити, в чому полягають усі порушені питання.

В) Я намагаюсь відкласти вирішення спірного питання для того, щоб з часом вирішити його остаточно.

20. А) Я намагаюсь негайно подолати наші протиріччя.

В) Я намагаюсь знайти найкраще поєднання користі та втрат для обох сторін.

21. А) Під час переговорів я намагаюсь бути уважним до бажань іншого.

В) Я схильнаюсь до прямого обговорення проблем та їх спільного вирішення.

22. А) Я намагаюсь віднайти позицію, яка знаходиться між моєю позицією і точкою зору іншої людини.

В) Я відстоюю свої бажання.

23. А) Як правило, я заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

В) Інколи я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання

24. А) Якщо позиція іншого здається мені дуже важливою, я спробую піти назустріч його бажанням.

В) Я намагаюсь переконати іншого дійти компромісу.

25. А) Я намагаюсь показати іншому логіку та переваги моїх поглядів.

В) Під час переговорів я намагаюсь бути уважним до бажань іншого.

26. А) Я пропоную середню позицію.

В) Я майже завжди піклуюсь про те, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27. А) Переважно я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.

В) Якщо це зробить когось щасливим, я дам йому можливість відстояти свою думку.

28. А) Зазвичай я наполегливо намагаюсь домогтися свого.

В) Улагоджуючи ситуацію, я переважно намагаюсь знайти підтримку в іншого.

29. А) Я пропоную середню позицію.

В) Думаю, що не завжди варто хвилюватись через виникнення протиріч.

30. А) Я намагаюсь не зачіпати почуття іншого.

В) Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою людиною могли досягти успіху.

Бланк для відповідей

ВІДПОВІДІ																	
№	А	В	№	А	В	№	А	В	№	А	В	№	А	В	№	А	В
1			6			11			16			21			26		
2			7			12			17			22			27		
3			8			13			18			23			28		
4			9			14			19			24			29		
5			10			15			20			25			30		

Обробка отриманих результатів.

Після того, як студенти заповнять бланк відповідей, його можна розшифрувати за допомогою “ключа”. В “ключі” кожна відповідь “А” чи “В” дає уявлення про кількісне вираження: змагання, співробітництво, ухилення та пристосування.

Ваш товариш одягнув на вечірку одяг, який йому не личить. Що ви зробите, аби він не був посміховиськом?

Варіанти:

- Натякну, що він виглядає кумедно.
- Коректно вкажу йому на недоречність такого одягу.
- Запропоную ультиматум: або він перевдягнеться, або йде один.
- Свій варіант відповіді.

 Ситуація 3.

Оксана часто пропускає заняття без поважної причини. Як ставитись до цього?

Варіанти:

- Засуджувати ці вчинки студентки.
- Вважати, що це – особиста справа Оксани й не втручатися.
- Із розумінням поставитись до проблем Оксани, поступово заохочувати її до навчання.
- Свій варіант відповіді.

 Ситуація 4.

Вадим постійно виявляє неповагу до інших, брутальність до своїх товаришів. Що робити?

Варіанти:

- Прагнути уникати спілкування з Вадимом.
- Відповісти брутальністю на брутальність.
- „Ковтати” образи й проводити з учнем роз’яснювальну роботу.
- Свій варіант відповіді.

Зверніть увагу!

Якщо ми прагнемо бути толерантними, то мусимо:

- бути готовими до того, що всі люди різні – не кращі й не гірші, а просто різні;
- навчитися сприймати людей такими, якими вони є, не намагатися змінити в них те, що нам не подобається;
- цінувати в кожній людині особистість і поважати її думки, почуття, переконання незалежно від того, чи збігаються вони з нашими;
- зберігати “власне обличчя”, знайти себе і за будь-яких обставин залишатися собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Безкоровайна О.* Як зробити школу толерантною.: Можливості і засоби. – Вид. дім “Шкіль. Світ”: Вид. Л.Галіцина, 2006. – 128 с.
2. *Бех І.Д.* Виховання особистості: У 2 кн. Кн 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. – Київ: Либідь, 2003. – 342 с.
3. *Білоус Т.М.* Принципи та умови виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів на ідеях толерантності // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наукових праць. Вип. 26. – Київ: Видавничий центр КНЛУ, НМАУ, 2004. – С. 31 – 33.
4. *Бондырева С.К., Колесов Д.В.* Толерантность. Введение в проблему. – Москва-Воронеж, 2003. – 273 с.
5. *Гончарук Т.* Теоретичні засади розробки технологій формування міжособистісної толерантності старшокласників // Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Наук.-метод. посібник / За ред. док. пед. наук, проф. С.О.Сисоєвої. – Київ, 2004. – С. 367 – 382.
6. *Грива О.А.* Социально-педагогическая работа по воспитанию толерантности у детей и молодежи (учебно-методическое пособие). Международный детский центр “Артек”: Гуманитарный институт “Артек”, 2005. – 78 с.
7. *20 +1 конспект уроку* з громадянської освіти на тему: “Толерантність”. – Львів, 2000. – 100 с.
8. *Декларація принципів толерантності:* Проголошена та підписана 16 листопада 1995 року // Віче. – 2002. – №11. – С. 12 – 13.
9. *Завірюха Л.А.* Оволодіння засадами толерантності у студентському середовищі // Педагогіка толерантності. – 2003. – №1. – С.76-86.
10. *Матієнко О.С.* Толерантність починається з учителя // Рідна школа. – 2005. – №6. – С. 4 – 6.
11. *Матієнко О.С.* Шляхи розвитку особистості: толерантний та інтолерантний // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця: ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2004. – Вип. 12. – С. 198 – 200.
12. *Ми – громадяни України.* Навчальний посібник з громадянської освіти для 9 (10) кл. серед. загальноосвіт. навч. закладів. / О. Пометун, О. Дем’янчук,

І.Ігнатова та ін.; За ред док. пед. наук, проф. О. Пометун. – Львів.: НВФ “Українські технології”, 2002. – 256 с.

13. *Погодина А.А.* Толерантність: термин, позиція, смисл, программа // История “Первое сентября”. – 2002. – №11. – С. 4 – 5.

14. *Сасенко Т.Г* Вчити бачити крізь призму толерантності // Педагогіка толерантності. – 2000. – №1. – С. 12 – 16.

15. *Delors J.* Education for Twenty-first Century. UNESCO, 1998. – 125 p.

16. *Nolte D.* Community of caring. Program guide. – New York: Walker Publishing Company, 1995. – 127 p.

17. *Teacher Training and Multiculturalism: National Studies.* UNESCO, 1995. – 115 p.

18. *Tolerance: the threshold of peace a teaching / learning guide for education for peace, human rights & democracy.* UNESCO: Paris, 1994 – 46 p.

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Що таке толерантність ?	4
2. Історичний розвиток проблеми толерантності.....	6
3. Толерантність та інтолерантність.....	7
4. Що впливає на формування нашої думки..... про іншу людину.....	8
5. Толерантність починається з учителя.....	11
6. Виховуємо толерантність!.....	14
7. Методика виховання толерантності.....	17
8. Як висновок.....	19
9. Цікаві думки видатних людей про толерантність.....	20
10. Додатки	23
- Анкета № 1. “Чи толерантні ВИ?”.....	23
- Анкета № 2. “Що я знаю про толерантність?”.....	24
- Анкета № 3. “Вживання людства”.....	25
- Анкета № 4. “Особистісна інтолерантність”.....	27
- Тест № 1. “Чи виявляєте Ви толерантність?”.....	28
- Тест № 2. Тест (К.Томаса).....	29
- Проблемні ситуації.....	34
11. Література	36